

Тиллабаева А.М.

КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ ЖӨӨ ЖОМОКТОРДУН ЖАНРДЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Тиллабаева А.М.

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ СКАЗОК В КЫРГЫЗСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

A.M. Tillabaeva

GENRE FEATURES OF FAIRY TALES IN KYRGYZ FOLKLORE

УДК: 398.22

Илимий макаланын максаты жөө жомоктордун кыргыз фольклорундагы ордун, маанисин белгилөө, алардын спецификасын үйрөнүү жана теориялык жыйынтыктарды чыгаруу болуп саналат. Кыргыз фольклорундагы жөө жомоктор кара сөз түрүндө болуп, көлөмү чакандыгы менен өзгөчө мобилдүү, популярдуу, башкача айтканда эл арасында эң кеңири жанр экендиги белгилүү. Бул жанрды көпчүлүк адамдар жогорудагы сапаттарына байланыштуу айта алышат. Өзгөчө жаш муундун өкүлдөрү, балдар бул жанрдын бөбөк кезинен абдан сүйүп угушат жана өздөрү дагы айтып бере алышат. Жөө жомоктордун бул өзгөчөлүгү бакча курагындагы, орто мектептердин кенже жана ортонуу класстардын окуучуларды абдан кызыктырат. Макалада жөө жомоктордун жанрдык, тематикалык өзгөчөлүктөрү жаңы көз караштан талдоого алынып, учурдагы коомдук-тарбиялык мааниси көрсөтүлдү. Макаланын практикалык мааниси орто мектептерде кыргыз эл жөө жомокторунун негизинде фольклордун кара сөз жанрынын өзгөчөлүгүн түшүнүүсү, алар аркылуу көркөм сөздүн касиетин баалоого жетишүүсү, тарбиялык мааниси менен аныкталат. Изилдөөнүн жыйынтыктарын орто мектептердин, атайын орто жана жогорку окуу жайларынын филология бөлүмдөрүндөгү фольклор боюнча сабактарды өтүүдө колдонууга болот.

Негизги сөздөр: фольклор, жөө жомоктор, жанрдык өзгөчөлүк, тема, идея, поэтика, көркөм троптун түрлөрү.

Основной целью данной статьи является определение особенностей жанра, специфику сказок кыргызского фольклора. Устное народное творчество кыргызского народа очень богато по своему жанровому и видовому составу. В устном творчестве кыргызский народ поведал о своей многовековой истории, о путях, пройденных им, изложил свои взгляды на природу, общество и поэмоу оно будет продолжать своё существование как историческое и духовное наследие. Практическая значимость статьи заключается в художественном восприятии учащихся средних школ особенностей прозаического фольклора и воспитательным характером сказок кыргызского фольклора. Выводы научной статьи можно использовать в проведении уроков, спецкурсов по фольклору в вузах, в

среднеспециальных учебных заведений и в средних школах.

Ключевые слова: фольклор, сказки, жанровые особенности, тема и идея, поэтика, виды художественного тропа.

The main purpose of this article is to determine the features of the genre, the specifics of fairy tales of Kyrgyz folklore. Oral folk art of the Kyrgyz people is very rich in its genre and species composition. In oral art, the Kyrgyz people told about their centuries-old history, the ways they have passed, expressed their views on nature, society and the poem it will continue to exist as a historical and spiritual heritage. The practical significance of the article lies in the artistic perception of secondary school students of the features of prose folklore and the educational nature of tales of Kyrgyz folklore. The conclusions of the scientific article can be used in conducting lessons, special courses on folklore in universities, in secondary special educational institutions and in secondary schools.

Key words: folklore, fairy tales, genre features, theme, idea, poetics, types of artistic path.

Кыргыз эли – Борбордук Азиядагы эң байыркы, түптүү элдердин бири. Өзүнүн өсүш жолунда, доорлордун теренине сүнгүп кирген тарыхында узак, тааал кылымдарды башынан өткөргөн кыргыз эли эпикалык маданияттын эң бийик үлгүлөрүн жаратууга жетишкен. Кыргыз фольклорунда көптөгөн жанрлар бар, алардын ичинен эл сүйгөн кара сөз түрүндөгү жанрлардын бири – жөө жомоктор. Адабият менен искусствонун бир тармагы болгон фольклор, анын ичиндеги жөө жомоктор, көңүл эргитүүнүн гана булагы катары кызмат кылуу менен чектелбестен, жаш муундардын, мектеп окуучуларынын таанып-билүүсүн жана тарбиясын калыптандыруудагы өзүнчө чоң каражат катары кызмат өтөөдө. Андай көркөм сөз өнөрүнүн булагы же төл башталмасы болгон элдик фольклор – улуттук сыймык болуп саналат. Элдик оозеки-поэтикалык чыгармалар коомдук турмуштун маанилүү жактарын, социалдык күрөштөрдөн тарыхый улуу жолун, нравалык-эстетика-

лык жанданууларды жана элдин үмүтүн жана тилегин чагылдыра алат. Ошондуктан ал тарбиялоонун баа жеткис куралы катары педагогикалык баалоого, тарбиялоочу катары улам кийинки муундарга өз маанисин кыпындай коротпостон кызмат кылууга жарамдуу.

Улуу педагог К.Д. Ушинский элдик чыгармалардын балдарды тарбиялоодогу маанисине токтолуп келип мындай деп жазган эле: «Ар бир адабий чыгарма өзүнчө чоң күзгү, биз ушул күзгүдөн элибиздин турмушунун бардык жагынан чагылышын көрө алабыз». [8, 37].

Жөө жомоктор балдарга өз энетилинин казынасын билүүгө, окууга жардамга берет. Жазуучу М.Горький өзүнүн «Жомоктор жөнүндө» деген макаласында бул өлбөс-өчпөс поэзия, китептин адабияттардын «төлбашы», мага өзүбүздүн тилдин байлыктарын жана кайталангыс кооздуктарын таанууга жардам бергендигин белгилеген. Жомоктордогу кейпкерлер көбүнчө оор турмушту баштарынан өткөрүшөт. Анын акылы менен ой тутуп, акырында жеңишке ээ болушат. Тагыраак айтканда, андагы жакшылык үчүн тутунган айла-амалдар, эл кызыкчылыгын көздөгөн каармандар өтө кызыктуу, көркөм сүрөттөлөт. Ушул себептен бала окуу китебиндеги сюжеттүү сүрөттөр менен берилген жомокторго кызыгуу менен көңүл бурат. Андан адам баласынын турмуш-тиричилигинин түркүн санааларын, айбанаттардын жана канаттуулардын жашоо өзгөчөлүктөрүн, жаратылыш кубулуштарынын сырларын өздөштүрүшөт.

Жөө жомоктордогу катышкан оң каармандагылардай болуулары келип, анын ар бир кыймылын, сүйлөгөн сөзүн, кылган иш-аракеттерин туурашып кыялданат. Ошондуктан айрыкча айбанаттар жөнүндөгү жомок балдардын өтө сүйүп окуусуна, кызыгып угуусуна шарт түзүп, аны айтып берүүдөгү тажабай турган көркөм чыгармаларынын катарында турат. Замандын залкар жазуучусу Ч.Т. Айтматов жомоктун тарбиялык маанисине басым жасап келип, «Биздин цивилизациялуу илимий-техникалык доорубуз жомок сыяктуу эмес. Бирок бул элдик жомокторду турмуштан керексиз нерсе катарында алып салуу дегендикке жатпайт. Эгер андай десе канда ал биз тараптан кетирилген кемчилдик, адамгерчиликсиздик, ойлонулбагандык болор эле. Өткөндүн тажрыйбасын танууга болбойт, а жомок болсо адамзаттын турмуштук тажрыйбасынын чагылышы. Биз аны эки доордун эстелиги катарында сактоого тийишпиз,

милдеттүүбүз», - деп айткан [1, 8]. Анын сыңарындай, кыргыз эл жөө жомоктору дайым популярдуулугу сакталып турган фольклордук жанр болуп, аны изилдөө иши да актуалдуулугун жоготпой келет.

Жогоруда ачык-айкын аныктамалар жана жомокко болгон урматтоолор, анын балдарды тарбиялоодогу ролун андан да бийик секиге көтөрүп жиберет. Экинчиден, жаратылыш сулуулугун сезе билүүгө, андагы жан-жаныбарларды сүйүү, коргоо өңдүү ыймандык сапаттардын калыптанышына шарт түзөт. Үчүнчүдөн, жөө жомокторду окуу менен айрыкча жаш муундардын, балдардын акылына акыл, билимине билим кошулуп, айлана-чөйрөнү аңдап билүүсү кеңее, байкоосу, логикалык ойлоосу өсүп дүйнөгө болгон көз караш калыптанат. Ошондой болсо да азыркы мезгилде жөө жомокторду, алардын жанрдык-тематикалык өзгөчөлүктөрүн, табиятын изилдөө маанилүү маселелерден болуп саналат. Иштин актуалдуулугу да дал ушуну менен байланыштуу. Макаланын негизги максаты жөө жомоктордун кара сөз түрүндөгү фольклордук жанрлардан болуп кенже жана ортоңку класстардагы мектеп окуучуларынын жаш өзгөчөлүгүнө ылайыкташкандыгы, программада арбын берилишине байланыштуу, аларды өзгөчөлүктөрүн үйрөнүү жана тийиштүү теориялык жыйынтыктарды чыгаруу изилдөөнүн максаты болуп саналат. Изилдөөдө жөө жомоктордун жанрдык, тематикалык өзгөчөлүктөрү, спецификасы жаңы көз караштан туруп талдоого алынды. Алардын учурдагы коомдук-тарбиялык мааниси белгиленди. Макаланын практикалык мааниси орто мектептерде кыргыз эл жөө жомокторунун негизинде элдик оозеки чыгармачылыктын кара сөз жанрынын өзгөчөлүгүн түшүндүрүүсү, алар аркылуу улуттук менталитетти, көркөм сөздүн кунун, касиетин баалоого жетишүүсү менен аныкталат. Ошондой эле жөө жомоктордун балдарга тарбиялык мааниси зор экендиги талашсыз.

Буга байланыштуу жыйынтыктарды орто мектептердин, атайын орто жана жогорку окуу жайларынын филология бөлүмдөрүндөгү фольклор боюнча сабактарды, атайын курстарды өтүүдө колдонууга болот.

Жөө жомок – бардык элдердин оозеки адабиятында атадан балага, чоңдон кичинеге көчүп, айтылып келе жаткан жанрлардын бири. Ал өзүнүн элестүүлүгү, көркөмдүгү менен элибиздин кеңири массасына белгилүү болгон оозеки адабиятыбыздын бир түрү. Кыргыз элинин арасында да жомоктор илгер-

тен бери айтылып келе жаткан элибиздин сүйүктүү чыгармаларынан болуп эсептелет. Бул эпикалык чыгармалардын белгилүү бир тобун түзөт.

Жөө жомокту фольклордук башка жанрлардан айырмалоочу негизги белгилер алардын мазмуну жана фантазиянын жаралыш өзгөчөлүгү болуп эсептелет. Фантазия жөө жомоктордо ар түрдүү формаларга, функцияларга ээ болот. Мындай өзгөчөлүктөр жөө жомоктордун ар бир түрүнөн ар кандай мазмунда болуусуна байланыштуу да келип чыгат. Биз оболу жөө жомокто камтылуучу фантазиясынын формасын, функциясын аныктоодон мурда, ал жомоктордун классификациясына көңүл бөлөлү. Жомокту классификациялоо XIX кылымдын биринчи жарымынан эле башталган. Алгачкылардан болуп аны изилдөөчү И.П. Сахаров жомокту каармандардын мүнөзүнө карап бөлүштүргөн. Андан кийин А.Н. Афанасьев «Орус эл жомоктору» деген жыйнагында жөө жомокторду азыркы колдонулуп жүргөн 3 топко бөлүштүргөн:

1. айбанаттар жөнүндөгү жөө жомоктор;
2. сыйкырдуу жана кереметтүү жөө жомоктор;
3. турмуштук жөө жомоктор [3, 56].

Кыргыз жөө жомоктору деле ушундай классификацияга бөлүнөт. Аларды азыркы фольклористикада мазмунуна жана катышкан каармандарына карай төрт түргө: айбанаттар жөнүндөгү, укмуштуу-кереметтүү (сыйкырдуу), турмуштук, күлкүлүү жомоктор деп бөлүү кабыл алынган. Жөө жомокко мүнөздүү дагы бир касиет, ар кайсы элдин жомокторунда окшош идеянын, теманын, сюжеттин жана образдын жолугушу. Бул экономикалык, тарыхый шарттын окшоштугу менен түшүндүрүлөт. Ошентсе да, жомоктогу тигиндей окшоштугу ар бир элдин өзүнө гана таандык улуттук мүнөзгө ээ. Баарынан жомокту жаратуучу эл болгондугу өзгөчө мааниге ээ, бул башкача айтканда коллективдүү чыгармачылык. Эл да жөө жомокторго тарбия берүүдөгү маанисине карай баа беришкен, андыктан алар дагы эмгекчил калктын кызыкчылыгын жогору коюшкан. Өз чыгармалары аркылуу жаштарды жакшы сапаттар, мүнөздөр менен тааныштырып, угуучуну патриоттуулукка, гуманизмге тарбиялашкан. Чындыгында орустун улуу жазуучулары А.С. Пушкин, Л.Толстой, М.Горькийден тартып, кыргыз адабиятына, анын ичинде балдар адабиятына салым кошкон адабий жомокчуларыбыз А.Токомбаев, Ж.Бөкөмбаев, Р.Шүкүрбеков сыяктуу жазуучулардын жөө жомокко кайрылуусу

бекер эмес. Алар жөө жомоктордун терең элдик мазмунун, образдардын көркөмдүүлүгүн, фантазияга байлыгын, тилинин жөнөкөйлүүлүгүн өтө жогору баалашкан, андан таалим алып, тасирленип чыгармаларын жаратышкан.

Ал эми кыргыз элинин фольклордук жөө жомокторуна кайрыла турган болсок, андагы каармандарынын көпчүлүгү ачуу ызаны, адилетсиз турмуштун оор түйшүгүн тарткан таз, жетим бала, жетим кыз. Булар баштан көп кыйынчылыктарды өткөрөт. Акырында душмандарынын баарын жеңип, тилеген максаттарына жетишет. Өзүнөн тематикалык ар түрдүүлүгү, мотивинин мол болушу, көркөмдүк ыктардын кооздугу кыргыз эл жомоктору дүйнөлүк фольклордун деңгээли менен катарлаш турат. Элдик жомоктор алар сүрөттөгөн адамдардын, айбанаттардын ички мазмунун терең ачып берет. Коомдук көрүнүштөрдөн социалдык тарыхый мааниси өтө чоң. Жөө жомоктордо көркөмдүк жалпылоолор, элдин белгилүү бир доордогу сезимин, ачыктан ачык көрсөтөт жана ошону өлгө катарында идеал катарында жашырбай, жаппай сүрөттөйт.

Кереметтүү жомоктор жөө жомоктордун башка түрүнөн өзүнүн идеялык мазмуну, образдарынын мүнөзү жагынан айырмаланган сыяктуу эле композициялык түзүлүшө, окуялардын өнүгүшү жагынан да бир топ өзгөчөлөнүп турат. Турмуштук жөө жомоктордун мазмунун өзүбүздүн эле күндөлүк тиричилигибиздин чындыгы түзөт. Буларда кыял чыгаруулар ошол чындыкка байланыштуу туралап, аны белгилүү деңгээлде күчөтүп, тескери, нормалдуу эмес жактарын пропандалаган жайылтууга багытталды.

Угуучулар да анын чындыкты күчөтүп, көрсөтүүгө умтулуудан туулган апыртуу экендигин түшүнүшөт, андан айтуучунун жомокто предметине карата чыныгы мамилеси, көз карашын күрөшөт. Ошентип, жөө жомоктордо фольклордун башка жанрлардын айырмалоочу негизги белгилер алардын мазмуну жана фантазиясын жаратылыш өзгөчөлүгү болуп саналат.

Турмуштук жөө жомоктор дегенибиз – адамдардын күндөлүк тиричилигинде кездеше турган кадимки эле чындык көрүнүштөрүн баяндоочу оозеки чыгарма. Анын мазмунун ар качан социалдык, таптык жана тарбиялык мааниси бар окуялар төзөт. Ошондуктан, анын фантазиясы да ошол реалдуу мазмунду белгилүү максатка ылайык чагылтууга кызмат кылат. Турмуштук жөө жомоктордун дагы бир өзүнө мүнөз-

дүү өзгөчөлүгү бар: алардын басымдуу көпчүлүгү сатиралык багытта айланып башкача айтканда, хан менен дыйкандын, кедей менен байдын ортосундагы социалдык карама-каршылыкты сүрөттөгөн турмуштук жөө жомокторунда хандын, бектин, байдын ырайымсыздыгын ашкерелеген жомокторго арбын хан менен дыйкандын, бай менен кедейдин ортосундагы социалдык мамилелерди баяндаган жомоктордун дээрлик чыгышы таптык, патриархалдык-феодалдык коомдун өнөгүшү менен өтө тыгыз байланыштуу. Турмуштук жөө жомокторду күлкүлүү жөө жомоктор менен бир топтогу түрлөр катарында изилдөөлөрдү башка окумуштуулардын эмгектеринен да учуратабыз. Мисалы: Кыргыз жомокторунун мындай классификациясы М.Богданованын «Некоторые данные по классификации киргизского фольклора», «Киргизская литература», «Устное поэтического творчество киргизского народа» аттуу эмгектеринде, ошондой эле С.Мусаевдин кыргыз мектептери үчүн түзгөн окуу китебинде да камтылган [4,5].

Жомокту түзгөн эл бир жагынан, көкөйүнө тийген адилетсиздикти ашкерелесе, экинчи жактан, күткөн үмүттөрүн, учкул тилектерин да дайыма жомоктун мазмунуна сиңире алышкан.

Корутундулап айтканда, кыргыз эл жөө жомок-

тору – фольклордук чыгармачылыктын көөнө түрлөрүнүн бири. Ал мифтик чыгармачылыктан кийин эле пайда болгон байыркы жанр. Элдик жөө жомоктордо мифтердегидей ааламдын жаралышы, космогониялык жоромолдор, алгачкы адамзаттын пайда болушу сыяктуу «ааламдык» түшүнүктөр эмес, анын жерлештирилген, адам баласынын күнүмдүк тиричилигине байланыштуу окуяларды чагылдырган, кара сөз түрүндөгү, чакан көлөмдүү жанр болуп саналат.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч.Т. Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу. Китепте: Манас. Эпос. С.Орозбаковдун айтуусу боюнча. - Ф., 1978.
2. Аникин В.П. Русская народная сказка. - М.: Просвещение, 1965.
3. Афанасьев А.Н. Орус эл жомоктору. - М.: Детская литература, 1972.
4. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын тарыхынын очерки. - Фрунзе, 1973.
5. Кыргыз адабиятынын тарыхы. 1-т. - Б., 2004.
6. Кыргыз эл жомоктору. - Ф.: Мектеп, 1976.
7. Кыргыз эл жомоктору. - Б., 1998.
8. Ушинский К.Д. Собр. соч., - М.: Изд. АПН РСФСР, 1956.

Рецензент: к.пед.н, доцент Абдывасиева З.